

Marco Oostdijk

Pioniers en bruggenbouwers

Tussen humanisme, vrijzinnigheid en religies

Humanistisch Erfgoed 23

HUMANISTISCH HISTORISCH CENTRUM

PAPIEREN TIJGER

Dit boek werd geschreven in opdracht van en gefinancierd door vereniging De Vrijplaats uit Den Haag ter gelegenheid van haar 60-jarig jubileum in 2018.

Vormgeving omslag: Marc Heijmans
Boekverzorging: Zefier Tekstverwerking
Drukwerk: Ipskamp Printing

© 2019 Marco Oostdijk
© 2019 Stichting Uitgeverij Papieren Tijger

ISBN 978 90 6728 353 3
NUR 715

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopie of op andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

www.uvh.nl/humanistisch-historisch-centrum
www.papierentijger.org

Inhoud

Voorwoord	7
Ten Geleide	9
Mijn beleving op de stoep: hoe het begon	11
Deel 1 Pioniers! Modern Beraad en De Vrijplaats sinds 1956	13
1.1 De oprichting: pioniers, o, pioniers!	14
1.2 Het gedachtegoed: hoe religieus?	19
1.3 Vele soorten humanisten en kleurrijke figuren	22
1.4 Het geestelijk voedsel: de lezingen	29
1.5 Besturen in goede tijden, slechte tijden	46
1.6 Van Modern Beraad naar De Vrijplaats	49
1.7 Naar een andere formule	53
1.8 Terugblik en betekenis	58
Mijn zoektocht: verwondering, verbreding, verontrusting	63
Deel 2 Zoektochten in de tussenruimte	65
2.0 Inleiding	66
2.1 De tussenruimte	66
2.2 Drie relaties tussen humanisme en religies	68
2.3 Religie en humanisme in het Verbond	71
2.4 Zoektochten tussen humanisten, vrijmetselaars en boeddhisten	82
2.5 Zoektochten tussen vrijzinnigen	89
2.6 Waarden en woorden in de tussenruimte	104
2.7 De bredere waarde en cultuur van de tussenruimte	106
2.8 Terugblik en betekenis	109
Mijn kerstverhaal	113
Deel 3 Perspectieven voor humanisme en vrijzinnigheid	115
3.0 Inleiding	116
3.1 Uitdagingen voor vrijzinnigheden en humanismen	117
3.2 Verbindingen door een vrijzinnig humanisme	125
3.3 Perspectieven, processen en praktijken	132
3.4 Slot	148

Terugblik en vooruitblik	151
1 Over pioniers en hun erfenis	152
2 Over zoektochten in de tussenruimte	153
3 Perspectieven voor humanismen en vrijzinnigheden	154
4 Hun publieke perspectieven	155
5 Vooruitblik en vervolgacties	156
Bijlagen	159
Bijlage 1 Perspectieven voor vervolgacties	160
Bijlage 2 Interviews, lezingen, teksten	162
• Prof. Laurens ten Kate: Verweving en humanisering van religies	162
• Prof. Hans Alma: ‘De mens is niet meer de maat’	163
• Humanisticus Kuijman: ‘Die onderstroom is altijd blijven bestaan’	164
• Teksten uit het humanisme over rede en religie (1962)	165
Bijlage 3 Bronnen: literatuur, interviews en gesprekken	167
Bijlage 4 Verantwoording, dankwoord en vervolg	170

Voorwoord

Sinds 1958 bestaat er in Den Haag een vrijwel onbekende kring van ‘religieus-humanisten’, die zich vanaf 1971 verenigde onder de opmerkelijke naam Modern Beraad en in 2011 haar naam en profiel wijzigde in De Vrijplaats, humanistisch centrum voor zingeving en levenskunst. Zij putte uit humanistische, vrijzinnige, spirituele en filosofische bronnen. In 2018 vierde die vereniging haar 60-jarig jubileum met een drukbezochte dialoogmiddag voor humanisten, vrijzinnigen en religieus-humanisten. Dit boek verschijnt als afronding van dat jubileum.

De auteur onderzoekt de nog niet eerder beschreven geschiedenis en ontwikkeling van die religieus humanisten en hun unieke gemeenschappen. Deel 1 gaat over hun programma en gedachtegoed, hun betekenis en kracht, wat typeerde haar ledenbestand? Dat is het historische en beschrijvende deel.

In het analyserende deel 2 worden dat Modern Beraad en De Vrijplaats in hun context geplaatst, een veelkleurige ‘tussenruimte’, met aanverwante stromingen van vrijzinnigen, diverse soorten humanisten, boeddhisten en vrijmetselaars. Waren er raakvlakken en gedeelde waarden tussen dat humanisme en religies? In ons land was en is dat inzicht immers nog niet zo gebruikelijk.

In het strategische deel 3 bezien we wat er valt te leren, vanuit een inclusief denken. Dan zien we die ‘tussenruimte’ als voorbeeld voor landelijke levensbeschouwelijke en sociale processen. Voor welke actuele uitdagingen staan een breed humanisme en vrijzinnigheid? Welke perspectieven geven nu vorm aan hun eigentijdse, maatschappelijke rol?

Dit boek is bedoeld voor (oud-)leden en relaties van Modern Beraad en De Vrijplaats, maar ook voor achterbannen en bestuurders van humanistische en vrijzinnige bewegingen, lokaal en landelijk. Het wil jongeren, studenten en professionals in levensbeschouwing interesseren voor een vaak ondergewaardeerd gebied. Dat gebied heeft potenties voor verbreding en verrijking van het humanisme en voor herwaardering van tussenvormen en onderstromen. Wij vragen hiermee erkenning voor ‘de tussenruimte’. Die ruimte biedt naar onze mening actuele bronnen voor de zinragen en de morele richting, die in onze tijd nu vaak gemist wordt. Wij pleiten dus voor verbinding, versterking en verbreding. Zo groeit een publieke rol, als verbindende ‘voorhoede’.

De bronnen voor dit boek zijn breed. De basis vormen het unieke archief van 500 lezingen van Modern Beraad en ervaringen van leden, bestuurders en programmamakers. Citaten komen uit interviews met onderzoekers en twee hoogleraren, Ten Kate en Alma, nu en voorheen verbonden aan de Universiteit voor Humanistiek. Veel actuele literatuur is bestudeerd. We bieden, apart in kaders vormgegeven, persoonlijke visies en toelichtingen; uitwerkingen staan in bijlagen. De hier gevonden perspectieven zijn getoetst bij de bronnen en een klankbordgroep. De bronnen zijn te vinden in het archief en op de site van het Humanistisch Historisch Centrum aan de Universiteit voor Humanistiek, www.uvh.nl/hhc. Wij verwelkomen feedback en ideeën voor vervolgacties.

Marco Oostdijk, auteur en voormalig coördinator van de Vrijplaats en Helen Land, voorzitter van De Vrijplaats.

Ten Geleide

Het humanistisch erfgoed kent door de jaren heen verschillende hoofd- en onderstromen en organisaties. In de collectie van het Humanistisch Historisch Centrum en in de publicatiereeks het Humanistisch Erfgoed lag tot nu toe de nadruk op vrijdenken en humanisme. Expliciete aandacht voor het religieushumanisme ontbreekt tot nu toe.

Toen Marco Oostdijk, de auteur van dit boek en het bestuur van De Vrijplaats, mij benaderden voor samenwerking bij het publiceren van dit boek en het verzorgen van hun archieven, was ik direct enthousiast. Ik zag kansen om een lacune in het humanistisch erfgoed op te vullen. Immers, deze stroming is niet breed bekend, maar heeft wel historische en actuele betekenis.

Dit is om meerdere redenen een apart boek. Ten eerste is het een combinatie van geschiedschrijving, journalistiek en theorievorming.

Daarbij, ten tweede, start het boek bij de persoonlijke zoektocht van de auteur naar een eigen levensbeschouwing, zoals velen in dit tijdsgewricht. Daarmee is het exemplarisch voor vele persoonlijke zoektochten, die hier in perspectief worden geplaatst.

Ten derde, hoewel het boek gebaseerd is op een rijke hoeveelheid (ook wetenschappelijke) bronnen, heeft het geen academische pretenties.

De kracht van dit boek is het vastleggen van de geschiedenis van een onderstroom in het humanisme én de poging om daarvoor hernieuwde aandacht te vragen.

*Bert Gasenbeek,
Redacteur Reeks het Humanistisch Erfgoed
Directeur Humanistisch Historisch Centrum*

Mijn beleving op de stoep: hoe het begon

Dit proces begon ooit met verbazing. Op een stille zondagmorgen rond 1995 fietste ik door Den Haag, vanuit mijn huis, enkele straten verderop over de stoep van de Laan van Meerdervoort. Om de hoek van het Vredespaleis, naast het Russisch consulaat. Het was nog stil in de stad. Wat joggers naar het park, iemand liet z'n hond uit. Er waren toen nog geen koffientjes. Wist niet waar ik heen wou, het was wat vroeg voor mijn doen, zo rond 10 uur.

Voor mij, dwars op de stoep, staan ineens drie taxi's. Hè? Maar liefst drie taxi's, op deze tijd, hier, op de stoep? Drie oudere dames worden keurig door de chauffeurs uit de auto geholpen en gaan naar binnen, op nummer 1a. Dat lijkt wel die chique Haagsche stijl van vroeger, dames zo uit de auto en naar de deur helpen. Gek hoor ..., maar ik fiets door.

Na een paar uur kom ik er weer langs, terug naar huis. En weer staan er taxi's op de stoep. Nu worden er dames bij de deur opgehaald, de chauffeur geeft ze een arm, ze worden naar de taxi begeleid. De auto's rijden weg. De deur valt dicht.

Wat zit hier dan, op dit adres? Het is geen restaurant, dat zit aan de overkant, *Tampat Senang*. Is het dan een woonhuis, een zondagmorgenkerk? Er hangt een bordje naast de deur met namen van bewoners of zo. Een Loge Rakoczy zit hier, wat is dat dan? En iets van de theosofen, wat was dat ook alweer? Ik ken wel de antroposofen ... Geen idee, zal ik thuis opzoeken. Op het raam aangeplakt hangen aankondigingen, van een beraad, die loge en een *White Eagle Society* ... Goh ... Het pand ziet er niet mooi uit, wat oud en vervallen, met saaie gordijnen, vitrages dicht, 't is wel groot met vier verdiepingen. Maar er zijn wel meer oude en vreemde panden in deze buurt. Ambassades met luiken dicht, allerlei stichtingen, dat ouderwetse Damesleesmuseum ... Er zit hier ook ergens iets van de Rozenkransers of zo. Het enige pand dat zo groot was en dat ik ken in deze buurt, is ons Humanistisch Centrum aan de Laan Copes van Cattenburgh, verderop in de straat. Daar kom ik regelmatig, omdat ik daar bestuurslid ben en we daar onze bijeenkomsten houden. Dat ziet er wel wat beter uit, met gordijnen open, een mooie stenen trap en beter in de verf. Eens uitzoeken wat hier dan zit.

Later hoor ik in het bestuur van Humanistisch Verbond Den Haag, dat daar het Modern Beraad zit. Wat is dat, vraag ik? 'Tja, dat weten we niet precies. We zijn er nooit geweest. Er wordt van alles over verteld, een club oude mensen'. En: 'Je noemt je Modern en je zit in zo'n saai, ouderwets pand.' En waar beraden ze zich dan over? Ook hier verbazing.

Later zoeken we het op: een religieus-humanistische kring. Hè, godsdienstig en toch humanistisch, dat kan toch niet? Dat maakt vragen los: wat is het, wat doen ze en wat hebben wij humanisten daarmee?

Vanuit die verbazing ging ik op onderzoek ...

Marco Oostdijk, een terugblik in 2018

Deel 1

Pioniers! Modern Beraad en De Vrijplaats sinds 1956

1.1 De oprichting: pioniers, o, pioniers!

De eerste formele bronnen over de geschiedenis van Modern Beraad zijn uit 1971, toen het officieel werd opgericht als vereniging. Daarvoor, sinds 1958, was het een lokale Haagsche Kring van de vereniging Vrije Gemeente uit Amsterdam.

Die Vrije Gemeente was landelijk bekend en gewild bij ‘kerkverlaters’ en ‘modernen’, die afstand wilden nemen van de strenge dogma’s van de godsdiensten uit die tijd. Die Vrije Gemeente, ontstaan in 1877, was voor velen onder hen een voorbeeld. Een pionier in het land van de vrijzinnigheid, die nadrukkelijk geen kerk wilde zijn. Zij hielden bijeenkomsten op zondagmorgen, vrij toegankelijk voor leden en niet-leden. Zonder een preek, maar met een bemoedigende overdenking of lezing, soms met enige rituelen, vanuit een brede houding, op zoek naar ‘vrije religie’. Dat bood vrije ruimte voor een persoonlijke invulling van een religieus besef, los van godsdiensten. Ze werden niet voor niks recent omschreven als ‘religieuze rebellen’ (Boogaard, van den, 2018). Die Vrije Gemeente, toen met het huidige Paradiso als hoofdgebouw in Amsterdam, kende na de jaren ’50 diverse regionale kringen, in Haarlem/Heemstede, Utrecht, Doetinchem en in Den Haag. Voor het latere Modern Beraad was de Vrije Gemeente lang een moeder, later een voorbeeld. Tot ver in de jaren tachtig wordt ze genoemd en geroemd.

Wat dreef hen, die rebellen? Cees Maas, oud-voorzitter van beide verenigingen, de Vrije Gemeente en Modern Beraad, vertelt ons daarover in een lang interview: ‘De mensen bij de Vrije Gemeente waren boos over het strak dogmatisme. In het begin waren ze ergens tegen, dat was makkelijk uitleggen. Tegen de kerk, tegen de moraal, tegen het moralisme en dwangmatigheid, tegen het moeten in kerken. Zij zochten de vrijheid, zodat mensen zelfstandig hun weg mochten zoeken.’ (Maas, 2018)

Die Vrije Gemeente groeide in haar identiteit en programma’s, in grote stappen samengevat, van ‘vrije religie’ in 1877 naar vrijzinnigheid, via perioden van esoterie en spiritualiteit, naar een open plek voor zingeving en reflectie nu. Het woord ‘religie’ maakte onderweg een heel proces door, net als alle vrijzinnigen persoonlijk. Een voorbeeld van zo’n groeiproses naar en door de vele vormen van vrijzinnigheid, geeft Afke Bergstra, bezoeker van de Vrije Gemeente sinds 1964 en later langdurig lid van Modern Beraad. Ze is ooit hervormd opgevoed en vertelde dat ze later twijfelde aan het geloof van haar ouders en daarom eens ging kijken bij bijeenkomsten van de Vrije Gemeente. Ze ‘kon er haar twijfel kwijt’ en tegelijk ‘was het prettig dat er een religieus kantje aan de bijeenkomsten zat, die vrijzinnigheid sprak mij aan’ (Bergstra, 2018). Ze is anno 2019 nog lid van De Vrij-

plaats. Er blijken hierna vele vergelijkbare persoonlijke zoektochten en groeiprocessen tussen vrijzinnigheid en humanisme. Vrijzinnigen zijn zoekers.

Terug naar die Haagse Kring uit 1958. Over de concrete oprichting was lang niets bekend.

We vragen Cees Maas naar het ontstaan: ‘De Vrije Gemeente Amsterdam heeft altijd centraal gestaan en de anderen zijn begonnen in kleine groepjes bij elkaar te komen. Het waren netwerken, die elkaar kenden. Modern Beraad is opgericht door een aantal mensen met als voorbeeld die Vrije Gemeente.’ Maas heeft geen idee wie de oprichters waren in 1958.

Na speurtochten in het Amsterdams Gemeentearchief lijkt een reconstructie van die oprichting denkbaar. In 1955 waren er vermoedelijk nogal wat Haagse leden van de centrale Amsterdamse Vrije Gemeente. In dat jaar op 31 oktober meldde zich een Haags lid, De Vries, landelijk met het idee hier een eigen kring te maken. Het antwoord vraagt veel tijd. In juni 1956 wil ene De Nie in overleg met een lokale werkgroep al in Den Haag beginnen, maar nog niet met openbare lezingen, eerst maar in besloten kring. In oktober zijn er blijkbaar pogingen een eigen Kring op te richten en er is er sprake van een publiciteitscommissie daarvoor. In 1957 wordt het serieuzer en richt ene De Hart een voorlopig comité op. Op 7 december 1957 wordt Amsterdam formeel gevraagd een Kring te mogen vormen. Er zijn dan bijeenkomsten met 30 mensen op een avond, op zondag minder. 34 mensen willen dan een eigen Haagse Kring oprichten. Als doel van de Kring wordt genoemd om op zondag en soms op avonden bijeenkomsten te organiseren, meestal lezingen. In de overleggen in deze jaren klinkt de sfeer door van behoefte aan een eigen geluid en het breken met de kerk. Over het oprichtingsmoment in de stad in 1958 is niets te vinden.

We gaan te rade bij Han Sie Dhian Ho, zelf oud-lid van die Vrije Gemeente Amsterdam en later veelvuldig spreker bij Modern Beraad. Hij vertelt: ‘Het is zeer waarschijnlijk opgericht – net als de andere lokale kringen – uit een alom groeiende onvrede met de dogma’s van de toenmalig kerken, die altijd maar met de Bijbel kwamen, met diezelfde verhalen.’ Verhalen waar soms best wel veel geweld in zat, zoals in het Oude Testament. Dat hoorde je niet bij de Vrije Gemeente. Amsterdam was voor velen een lichtend voorbeeld, ook met haar sfeer en haar brede bronnen, want zij putte al vroeg uit allerlei bronnen, ook Boeddha en Confucius. Ze noemde zich daarom ‘algemeen religieus’ en niet meer of niet alleen vrijzinnig hervormd of iets dergelijks. Ze namen afstand van ‘een kerk met gesloten vensters’. (Sie, 2018)

Opvallend is dat de term ‘met open venster’ in latere vrijzinnige kringen vaak voorkomt, ook in boeken van en over de progressieve theoloog Pieter Smits, die vanaf de jaren zeventig actief werd in Modern Beraad en het later leidde.

Een bron over de begintijd is een brochure van de Vrije Gemeente uit 1991 met als titel *Pioniers, o, pioniers!* over haar geschiedenis en die van haar kringen (zie kader op de volgende pagina).

Bestuurlijk gezien, was de Haagsche Kring vanaf 1958 een afdeling van de landelijke vereniging. Over de jaren 1958-1971 weten we niets. Wel blijkt ze als Kring, volgens een brief uit 1970, een eigen bestuur te hebben gehad. Er waren soms landelijk wat discussies over de te grote vrijheid van de diverse Kringen. Deze Kring presenteerde zich tot 1971 formeel als ‘vereniging Vrije Gemeente, kring Den Haag en omgeving’, zo valt te lezen op het briefpapier. Van de Haagse Kring herinnert oud-lid Bergstra zich nog wel enige flarden. Zo vertelde zij dat de heer De Nie ooit voorzitter was, blijkbaar één van de initiatiefnemers; zijn broer Gerard de Nie was voorganger in Amsterdam bij de Vrije Gemeente. Er waren veel verbanden onderling. We verdiepen ons hier nu verder in die Haagse Kring.

1971: van Kring naar Beraad

We schetsen in dit deel eerst de bestuurlijke organisatie, dan het gedachtegoed en dan enige persoonlijke visies van leden. Daarna volgt uitgebreid het (nu nog actuele) lezingenprogramma en enkele ‘omwentelingen’. De lezingen geven het vaak onbekende gedachtegoed meer handen en voeten, in haar wording en ontwikkeling. Eerst iets over de missie.

Op een ledenvergadering van de Kring in januari 1971 werd de nieuwe naam ‘Modern Beraad’ voorgesteld en aanvaard. Een brief van 25 maart 1971 van het bestuur aan de leden meldt de volgende overwegingen over de naamsverandering:

- het woord gemeente doet velen ‘te kerks’ aan;
- ‘modern’ wil zeggen: meegaan met de ontwikkelingen van de tijd;
- ‘beraad’ wil zeggen: zich beraden op wat een ander in beraad geeft, dat wil zeggen ‘zelfwerkzaamheid in het bezinnend vlak’.

We proeven hier ook al de latere pleidooien voor dialoog en vrije zelfontwikkeling.

De formele doelstelling van Modern Beraad in 1971 is ‘bezinning op essentiële waarden in het geestelijk vlak’. Opvallend was de toevoeging ‘ter bevordering van verantwoord handelen’, een voorbode van de latere steeds steviger nadruk op ethiek. De brief meldt verder dat de statuten op 17 februari 1971 zijn goedgekeurd en dat Modern Beraad om de twee weken

Pioniers, o, pioniers...

In een brochure uit 1991 over de geschiedenis van de Vrije Gemeente lezen we in een hoofdstuk 'Erkende kringen van Vrije Gemeenteleden buiten Amsterdam' dit: 'In oktober 1952 werd de eerste erkende kring opgericht voor Haarlem en omstreken. Later volgen kringen in Utrecht, Doetinchem en Den Haag en tenslotte in augustus 1984 de kring Twente in Hengelo.' Over Modern Beraad: 'De kring Den Haag heeft later de naam Modern Beraad aangenomen. (...) Deze kring kan zich verheugen in voortdurend goede belangstelling voor de bijeenkomsten en geleidelijke groei van het aantal leden.'

De Vrije Gemeente had in de jaren zeventig sprekers die ook later bij Modern Beraad spraken: de oud-domees Rob Nepveu, Barthold van Ginkel en prof. dr. Pieter Smits, later voorzitter van Modern Beraad. Smits heeft zich volgens deze brochure 'ingespannen om een nieuwe religieuze bewustwording en verheldering te wekken, niet alleen in de Vrije Gemeente, maar ook onder alle vrijzinnige gelovigen, allen, die zich met het religieuze of godsdienstige leven bezighouden.'

Over het Humanistisch Verbond (HV) staat hier: 'Dat heeft de pretentie gehad, dat het alle buitenkerkelijken kon opvangen om daardoor het nihilisme te bestrijden. De Vrije Gemeente is er om te bewijzen dat het HV niet het enige toevluchtsoord is voor buitenkerkelijken.' Verder: 'De Vrije Gemeente is ook zeer humanistisch ingesteld, maar wij stellen er prijs op de mens naar zijn diepe zelf te beschouwen en over zijn diepte-dimensie te spreken. Wij wensen ook het Mysterie als een wezenlijke achtergrond van het bestaan te zien.'

Twee voorgangers in de Vrije Gemeente hadden grote invloed: De Nie en Frater Smid, een latere spreker bij Modern Beraad. De Nie had grote invloed op het denken, door het principiële onderscheid te maken tussen religie en godsdienst, wat veel Modern Beraad-leden later ook deden.

Een opmerkelijke terzijde staat in een hoofdstuk over de vroegere godsdienstschool van de Vrije Gemeente tussen 1920 en 1951: 'Het boek, dat velen van ons toen kregen, was van dominee Wannee, indertijd voorganger van een Vrije Gemeente in Den Haag.' Was er dan al een Vrije Gemeente in die stad voor 1958? Dat wisten onze bronnen niet. In het Rijksarchief vonden we wel annonces in Haagse kranten (*Het Vaderland*, e.a.) van een Vrije Gemeente Den Haag, die al in 1928 haar tienjarig bestaan vierde. Hoe lang ze daarna nog bestond en wat ze deed, was niet te vinden. Blijkbaar heeft de vrijzinnigheid hier dus een langere voorgeschiedenis. Of er een relatie was met onze Kring, weten we niet.

De brochure van de Vrije Gemeente uit 1991 eindigt met een verzuchting over teruglopende ledentallen: 'Natuurlijk zijn ook wij, net als andere vrijzinnige groepen, te vergelijken met *een kruiwagen vol kikkers*, waar er zo nu en dan vele uitspringen. Als er onderweg maar ook enkele inspringen, dan houden we het nog wel vol', besloot men hoopvol in 1991. Die sfeer zullen we hierna vaker aantreffen: pioniers, die eerst een functie hebben, aanhang winnen en die dan weer verliezen aan de tijdgeest, aan een onhelder profiel of aan concurrenten. Men schrijft: 'er is wat af gepionierd...'

(Bron: *Vrije Gemeente*, 1991)

zondagmorgen-bijeenkomsten wil houden en één keer per maand een avond met discussie, na inleiding door een gastspreker. Opmerkelijk voor de vereniging is dat ze koninklijke goedkeuring aanvroeg, volgens historici zeldzaam. Het Koninklijk Besluit van 6 maart 1971, getekend door koningin Juliana in Lech (!), keurt de statuten goed. De *Staatscourant* van 5 mei 1971 omschrijft het bovengenoemd doel ‘bezinning op essentiële waarden’. En verder staat er dat het Modern Beraad dit doel zal nastreven door lezingen en cursussen, door samenwerking met verenigingen met overeenkomstig doel, enzovoorts, gevolgd door de gebruikelijke formele regels (zie de statuten in het archief).

In augustus 1971 wordt die goedkeuring aan de leden gemeld en wordt gezegd dat voor een deel op het verleden met de Vrije Gemeente zal worden teruggegrepen, met behandeling van religieuze onderwerpen in de stijl van de Vrije Gemeente, ten dele met dezelfde sprekers. Maar daarnaast – en dat wordt aangekondigd als vernieuwend element – wil het bestuur ‘enige andere kleuren op het palet aanbrengen’ (zie blz. 40). Dat betekent een grotere verscheidenheid door ‘aandacht voor andere vormen van geestelijk leven en meer aansluiting bij maatschappelijk vlak, dat kan zijn op het terrein van de kunst, maar ook filosofie en psychologie’. Aangekondigd wordt een serie lezingen over ‘vervreemding’. Het briefpapier is aangepast, de naam Modern Beraad staat in een moderne letter met ernaast: ‘voortgekomen uit de Vrije Gemeente, kring Den Haag’. Men raakt wat losser van de moeder ...

Oud-lid Bergstra herinnert zich dat tussen de voorzitters De Nie en later Smits in, er een vrouw, waarschijnlijk een bestuurslid, was, die de naam Modern Beraad volgens haar ‘erdoor heeft gedrukt’. Er was niet direct overeenstemming over. De naamsverandering had ook te maken met de behoefte aan meer zelfstandigheid ten opzichte van de Vrije Gemeente uit Amsterdam. Interessant is dat de later invloedrijke voorzitter Smits, volgens een verslag, zelf nogal wat twijfels had over die naam Modern Beraad, maar hem niet heeft veranderd. Vaak bleek die naam een struikelblok in contacten en publiciteit, er kwamen vaak verbaasde reacties op.

De bijeenkomsten van Modern Beraad vonden tweewekelijks op zondagmorgen plaats. Afke Bergstra voelde zich goed thuis bij Modern Beraad omdat ‘er een religieus kantje zat aan de bijeenkomsten’, zodat zij ‘de levensbeschouwing van haar ouders’ niet hoefde te verloochenen.

We gaan verderop in op het programma en gedachtegoed, eerst nog iets over de organisatie en identiteit.

1983: een nieuwe missie

Een opmerkelijke identiteitswisseling vindt plaats in de volgende stap van losmaking van de Vrije Gemeente. De statuten van 1971 worden gewijzigd op 18 juli 1983, met als doel: ‘bezinning op vragen van levens- en wereldbeschouwing *in religieus-humanistische geest*, ter bevordering van een eigen levenshouding’ (mijn cursivering, MO). Opvallend is – en dat lijkt de reden tot wijziging – dat de religieus-humanistische grondslag voor het eerst formeel wordt genoemd. Het zal niet toevallig zijn, dat die nieuwe statuten bij de notaris werden voorgelegd door de toenmalige voorzitter, prof. dr. Piet Smits, die zich veelvuldig heeft ingezet voor deze termen, voor deze missie en het uitdenken van dat gedachtegoed. Hij drukte sterk zijn stempel op de vereniging en zette haar identiteit neer. De vraag is: betekent het iets dat de eerdere toevoeging over ‘verantwoord handelen’ is omgezet ‘in bevordering van een levenshouding’?

We zien hier, terugkijkend naar de statuten, een ontwikkeling in de identiteit, die ook straks uit de lezingen blijkt: het accent verschoof van breed vrijzinnig en ‘bezinning op waarden’ naar een meer expliciete afgebakende religieus-humanistische missie. Veel later, in 2011, zijn nog bredere motto’s gekozen: eerst expliciet ‘humanistisch’ en vanaf 2014 werden de motto’s meer neutraal en ondogmatisch, gesprekscentrum, centrum voor levenskunst, enz. De doelen, de missies en het profiel wisselden dus; ze werden breder en impliciet. En wat was nou dat gedachtegoed van dat Modern Beraad?

1.2 Het gedachtegoed: hoe religieus?

In deze alinea’s schetsen we de levensbeschouwing, de missie van Modern Beraad en het bijzondere gedachtegoed. Daarna verkennen we deze uitgebreid aan de hand van interviews met leden, verslagen en de vele lezingen. Vanaf 1983 wordt het woord ‘religieus-humanisme’ formeel gebruikt. Daarvoor was dat woord in vrijzinnige en religieuze kringen al gebruikelijk, maar in atheïstische kringen juist niet. Dat woord schiep toen – en ook nu nog – verwarring of oppositie. Velen schakelen ‘religie’ gelijk aan ‘godsdiens’. Bij de ‘religieus-humanisten’ wordt dat strak gescheiden en ‘religie’ gezien als een sterk persoonlijke beleving, vanuit verbinding met een inspiratiebron of met iets groters dan jezelf. Sommigen gebruiken de term ‘religiositeit’ als een zeer persoonlijk gevoel of een houding. De gedachte is dat ieder mens dat soort belevingen heeft, misschien in mindere mate en vaak niet met gebruik van dat woord. Tegenwoordig is het vergelijkbare, populaire woord spiritualiteit of ‘een spirituele beleving’. Godsdienst daar-

entegen gaat in hun ogen over een voorgeschreven leer, met dogma's, met leefregels, leiders, voorgangers, heilige boeken, met een godsbeeld en een formele organisatie. Een godsdienst is voor je bedacht, die word je opgelegd. Een godsdienst bepaalt jouw leven, de dienstbaarheid aan een god is zingevend of allesbepalend. De leer laat je meestal weinig eigen keuze, vooral bij orthodoxen. Daar nemen vrijzinnigen afstand van, vooral van de onvrijheid, de dogma's, de instituties en het godsbegrip. Men wil vrijheid.

De term religieus-humanisme was bij Modern Beraad gebruikelijk, omdat veel oorspronkelijke leden en sprekers uit vrijzinnig-religieuze kringen kwamen. Humanisten traden pas rond de jaren '90 toe. Het gedachtegoed werd in de loop der tijd vele malen uitgelegd en aangepast. Ook diverse boeken van sprekers en leden deden dat steeds opnieuw. We geven hierna voorbeelden en laten zien hoe dat idee doorwerkt in levenshoudingen en brede interesses, die zich net als bij de Vrije Gemeente, uitstrekten naar beleving van kunst en natuur, wetenschap en filosofie. De bronnen van zo'n religieus besef zijn immers breed en persoonlijk.

Deel 2 werkt het gedachtegoed, haar geschiedenis en relaties verder uit. Eerst: wat was die bron van dat besef?

De bron: verwondering en verbinding

Hoe kwamen mensen aan zo'n religieus besef? Cees Maas vertelt daarover tijdens een interview: 'Daar zit een religieus surplus in, omdat er in het leven wonderlijke dingen zijn, en verbijsterende dingen. De predikant Van Ginkel zei: "verwonderd zijn, maar ook verbijsterd zijn"'. En op mijn vraag of dat dan vooral gaat over de kosmos, antwoordt Maas: 'De kosmos is altijd een belangrijk aspect in de vrijzinnigheid geweest. 'Mensen, dieren, planten, bergen en rivieren – niets is wat niet goddelijk is'. Dat ging dan niet over God, maar het gaat erover dat het doordrongen is van een dimensie, waar we geen vat op hebben.' (Maas, 2018)

We krijgen ook een uiteenzetting door spreker Han Sie, maar dan meer vanuit de humanistische kant. Hij vertelt het graag en vaak. Jaap van Praag, grondlegger van het Humanistisch Verbond, hijzelf en anderen, volgden en volgen een wetenschappelijk geïnspireerde, dus methodisch voorzichtige benadering: het nog-niet-weten van de agnosten. Sie: 'We weten dan (jaren '50) nog niets met zekerheid over een god of de schepping. Het één en het ander is niet te bewijzen of tot nu toe nog niet bewezen. Ook de evolutietheorie van Darwin zagen ze toen als een hypothese, en die is nog niet in alle aspecten al wetenschappelijk bewezen.' Hij vervolgt: 'Een grote bron is verwondering, over de natuur, over de kosmos, dat komt door het open staan voor het onverklaarbare, het mysterie, dat alle onderzoekende mensen soms overvalt. Vanuit die open houding kan je je 'verbinden' of opgaan

Han Sie: ‘Er zijn vele soorten humanisten.’

Han Sie Dhian Ho noemt zich één van de ‘oudgedienden’, als schrijver en spreker in de humanistische familie. Zo was hij adjunct-directeur van Humanitas in Rotterdam en geestelijk verzorger bij het Verbond, kende hij Jaap van Praag persoonlijk en trad hij vaak op als spreker bij Modern Beraad en de Vrije Gemeente. Hij is voorganger bij de ‘Vrije Gemeente van religieus-humanisten’ in Twente, eigenlijk een kring van Vrije Gemeente Amsterdam. Een belesen en kleurrijk man, die veel weet van alle vormen van religieus-humanisme en uit veel sferen citeert. Daar treft hem zijn bewondering voor het menselijk vernuft, dat mysterie: ‘Waar komt dat toch vandaan?’

Hij kwam al in de jaren zestig bij de Vrije Gemeente in Amsterdam en werd er lid van. Daar trof je een open religieuze sfeer. Hij noemt ze nu ook ‘rebellin in religie’. Daar ging het bijvoorbeeld over Erasmus als ‘christen-humanist’, die volgens Sie ten onrechte door atheïsten een humanist wordt genoemd. Dat moet je preciseren, want ‘daar zijn er veel soorten van’ – een rode draad in zijn denken.

Hij vertelt over zijn leermeester T. ten Have, die sociale vakken doceerde vanuit een humanistisch-filosofisch mensbeeld. Humanisme volgens hem is een proces van ‘groei naar een volwaardig mens zijn’. Ten Have was medegrondlegger van het naoorlogse humanisme, als lid van het hoofdbestuur. Hij schreef al in 1962 stukken over *Rede en religie in het humanisme* (zie deel 2). Ten Have zag daarin geloof en ongeloof als ‘gelijkwaardige psychische verschijnselen’. Sie ziet hem als één van zijn leermeesters, naast Van Praag zelf. Die gaf privé-lessen, een ‘privatissimum’, in de jaren ’70, aan ‘veelbelovende’ humanisten, waaronder Rob Tielman, later voorzitter van het HV. Lessen over humanisme, de geschiedenis, de mensbeelden erachter, de diverse varianten ervan en dus ook het religieus-humanisme. Van Praag volgde de gedachte dat mensen diverse inspiratiebronnen hebben voor hun kennis over en plaatsbepaling in de wereld, dus voor hun zingeving. Hun humanisme wordt gevoed vanuit ‘menselijke vermogens’, een veel voorkomende omschrijving in die tijd, en later in een HV-brochure weer. Onder die vermogens vallen een redelijk denken en een zedelijk, ethisch waardebef. Maar, zegt Sie, in de lijn van Van Praag ‘waar die menselijke vermogens vandaan komen, dat weten we niet ...’. Dat is niet alleen de rede. Andere vermogens zijn intuïtie, ethiek, inspiratie, verwondering. Sie: ‘Misschien kwamen ze uit culturele en evolutionaire ontwikkeling, misschien uit toeval, volgens sommigen uit een soort plan. Dat zijn allemaal hypotheses, veronderstellingen, net als de beide stellingen ‘God bestaat’ of ‘bestaat niet’. Sie noemt zich daarom vanuit agnosticisme een religieus-humanist. ‘Want daar zijn vele soorten van.’

in een groter geheel. In die zin ben je dan bij gebrek aan een beter woord ‘religieus’, wat letterlijk hier betekent dat je je verbindt, troost vindt of kracht vindt in iets groots, iets waar geen woorden voor zijn. Er is soms een mysterie, een oerkracht, een Tao-gevoel. Je bent dan een soort ‘ietsist’, zoals minister Plasterk dat ooit noemde. Die verwondering maakt dat je je klein voelt, bescheiden in een enorme wereld. Niet voor niets noemt Van Praag vaak de kosmos als onze context.’ (Sie, 2018)

Dat maakt Van Praag in de ogen van Sie ‘vanuit zijn agnosticisme een religieus-humanist’. Later noemde Van Praag zelf steeds vaker de verwonde-

ring als zijn basisbeleving en levenshouding. Meermalen is al beschreven dat Van Praag zich, in formele situaties als voorzitter van het HV weliswaar ‘neutraal opstelde’, maar graag ruimte liet aan religieus-humanisten, vooral in definities van humanisme in de beginjaren (zie ook deel 2).

De vraag komt op waar vrijzinnigheid en humanisme elkaar raken. En hoe ligt dat onderscheid onder humanisten?

1.3 Vele soorten humanisten en kleurrijke figuren

Dat er vele verschillende soorten humanisten zijn, wordt concreet door naar de mensen te kijken. Wie waren er zoal lid of actief in Modern Beraad en wat verbond hen?

Sterke band

Over de sfeer en cultuur van Modern Beraad bevestigen Cees Maas en Han Sie mijn waarneming dat er een sterk sociaal verband was onder de leden: er waren veel trouwe leden, lange vriendschappen, enkele verliefdheden. Ze organiseerden zomerlunches in een restaurant op Kijkduin of in de Wildhoef, ze deelden natuurwandelingen. Zoals Cees Maas het zei: ‘Modern Beraad was een sterke gemeenschap, met een warme sfeer. Een veelkleurig palet.’ Sies waarneming: ‘Ze hadden een sterk doordachte levensvisie, hadden vaak hun kerk verlaten, zagen zich misschien als roependen in de woestijn, met een gedeelde overtuiging, maar tegelijk zonder pretenties.’ Velen waren autodidacten, zonder veel opleiding. Sie: ‘Ze dachten best wel eclectisch en stelden zich open voor andere geloven, zagen in alle geloven iets goeds en ook iets in de ander.’ Ze hadden de inspiratie van de ander dus ook nodig voor hun eigen brede visievorming. Han bewaart goede herinneringen aan de warme sfeer in Modern Beraad, als hij weer eens bij ze kwam spreken. Hij sprak vooral over het agnosticisme, over sociaal werk, over Chinese denkers en later over het multicultureel samen leven.

Opvallend was dat er – volgens Sie, volgens Maas en ook volgens mij – tot de jaren ’90 weinig contact was met het HV Den Haag, terwijl dat letterlijk om de hoek zat. Dat is des te opvallender, als we bedenken dat er ook een religieus-humanistische stroming was binnen het HV zelf (zie deel 2). Die afstand tot het Verbond had waarschijnlijk te maken met het toen overwegend atheïstische profiel van het Haagse en landelijke HV. Er was daar ook een vooroordeel te horen over religieus-humanisten. Zo hoorde ik een radicaal atheïstisch HV-lid eens zeggen: ‘Marco, dat Modern Beraad, dat is toch zo’n gggristelijk clubje?’ met zo’n veelbetekenende ‘g’. Deel 2 schetst vooroordelen en ‘karikaturen’ uit de tijd van de secularisering.